

Lezing Albie Sachs

Vertaling en samenvatting van de lezing door Albie Sachs

"Een aantal jaren geleden was ik op het Grondwettelijke Hof toen de receptie belde om te zeggen dat een zekere Henri was gearriveerd voor zijn afspraak met mij. Ik zei dat ze hem naar de controlepoort moesten sturen, en liep hem met bonzend hart tegemoet. Henri had me een week tevoren gebeld, om te vertellen dat hij de Waarheidscommissie had benaderd voor een amnestie, omdat hij de man was die de bom onder mijn auto had laten plaatsen. Zou ik hem willen ontvangen? Ik had ja gezegd.

Ik opende de deur en daar stond ie, Henri, een beetje kleiner dan ik. Ik keek naar hem en dacht bij mezelf: Zo, dus dit is de man die mij probeerde te vermoorden, en ik zag in zijn ogen 'Zo, dit is de man die ik probeerde om te brengen.' We liepen naar mijn kantoor, gingen zitten, hij keek rond en zag boeken, planten en foto's. Hij vertelde mij zijn levensverhaal: goed op school, voorbeeldig student, snelle promotie in het leger waar hij bij de dienst bijzondere opdrachten terecht kwam. Hij legde me uit hoe de operatie om mij in mijn auto op te blazen was voorbereid. De aanslag werd uitgesteld, dus hij was er niet zelf bij toen de bom daadwerkelijk werd geplaatst, maar later las hij in de krant wat er was gebeurd.

We praatten urenlang, tijdens deze eigenaardige ontmoeting. Want we hadden elkaar nooit ontmoet, nooit met elkaar gediscussieerd of ruzie gemaakt over geld of de liefde of een baan. Toch had hij me geprobeerd te doden. Tenslotte stond ik op en zei ik: 'Henri, gewoonlijk schud ik iemands hand tijdens het afscheid. Dat kan ik nu niet. Vertel de Waarheidscommissie wat je weet, help ons land, en wie weet... misschien op een dag...'

Wat was deze Waarheidscommissie? De oorsprong ligt in een bijeenkomst van de Uitvoerend Comité van het ANC, negen maanden voor onze eerste democratische verkiezingen. Er deden verhalen de ronde dat het ANC ten tijde van de gewapende strijd in de buurlanden Zuid-Afrikaanse agenten die op zoek waren naar ANC-leiders had onderschept en gemarteld. We hadden een onafhankelijke commissie ingesteld om dit te onderzoeken, en die kwam met bewijs. Ik zat toen in het Uitvoerend Comité en was lid van de Grondwetscommissie. We hielden een heftige discussie, tot iemand opstond en zei: 'Er is iets vreemds met ons aan de hand. We zitten hier te praten over onze daden, maar praten niet over wat wij hebben meegemaakt. De misdaad van de Apartheid, de afgeslachte burgers, alles. Waarom moeten we ons slechts op onze eigen fouten richten?' Toen zei professor Ismael Kader: 'We hebben een Waarheidscommissie nodig. Niet slechts een Onderzoekscommissie, maar een bredere organisatie. Alles wat er gebeurd is, bij alle partijen, moeten we zelf onderzoeken. De volledige waarheid moet boven tafel komen'.

Niet lang hierna ondertekenden we de interim-grondwet en kwamen de eerste verkiezingen in zicht. Kort ervoor was er een crisis. De Zuid-Afrikaanse veiligheidstroepen vertelden Nelson Mandela dat president De Klerk hen amnestie had beloofd. Ze zeiden dat ze wisten dat er een grote bommencampagne op touw werd gezet door extreemrechts en dat ze bereid waren hun leven op het spel te zetten voor de vrije verkiezingen, maar niet indien ze daarna in de gevangenis zouden

verdwijnen. Ze waren er niet op uit een coup te plegen, zouden gewoon ontslag nemen.

Het ANC-leiderschap begreep de redenering wel, maar kon niet zomaar akkoord gaan met een algemene amnestie. Het toonde de noodzaak van een Waarheidscommissie: dat iedereen naar voren komt om te vertellen wat hij heeft gedaan, volledig en met volledige vrijheid van spreken. Zodat de waarheid boven tafel zou komen en het sfeer van geheimzinnigheid die er om een woord als marteling hangt, zou verdwijnen.

Onze Waarheidscommissie viel in drie onderdelen uiteen.

Een subcommissie reisde onder leiding van Aartsbisschop Desmond Tutu door het land om verklaringen van slachtoffers en overlevenden op te nemen. Vooral arme zwarten spraken, maar ook blanken kwamen aan het woord, de slachtoffers van ANC-bommen. Ongeveer tienduizend mensen getuigden, in grote zalen, voor de televisie en de radio. We konden het allemaal horen. De tweede subcommissie boog zich over herstelbetalingen. Deze is de minst succesvolle geweest. Het individuele verlies en pijn berekenen is onmogelijk, dus er werden vaste bedragen uitgekeerd. Het was weinig, en ging naar mijn smaak moeizaam, langzaam en niet zo stijlvol. Maar de grootste fout van deze subcommissie was hun nadruk op geld. Toen ik terugkeerde naar Zuid-Afrika zei iemand tegen me: Albie, we gaan die klootzakken laten bloeden! Maar ik zei: Hoeveel is mijn arm waard? Vijf rand? Vijftig? Vijfhonderd, vijf miljoen, vijf triljoen? Je kunt geen prijskaartje hangen aan respect en waardigheid, aan democratie en de rechtsstaat. Het is nooit genoeg, en er zal altijd iemand zijn die vindt dat zijn lijden meer waard was. Je krijgt een rare competitie. De essentie van herstel moet gelegen zijn in het immateriële; het hart, de ziel, het zelfrespect. Ik zeg niet dat financiële compensatie onbelangrijk is, integendeel. Maar ergens onderweg is onze commissie de balans kwijt geraakt. Een vriend van me kwam in de voorbereidende fase van de Waarheidscommissie naar Nederland om onderzoek te doen naar herstelbetalingen. Hij heeft toen ook met mensen uit uw midden gesproken. Hij hoorde dat er kort na de oorlog een snelle herstelronde is geweest, om mensen er materieel weer bovenop te helpen. Maar de immateriële schade had geen plek, daar is niet goed mee om gegaan. Hoe accuraat zijn bevindingen zijn, kan ik niet beoordelen, maar ook in andere delen van de wereld tekende hij hetzelfde op. De afwijzing van alles wat er gebeurd was, zorgde ervoor dat alle schaamte en verdriet werd opgekropt, en doorgegeven aan kinderen, en aan hun kinderen. Daarom zijn wij zo snel begonnen met praten, met het openen van de boeken.

De derde subcommissie van de Waarheidscommissie ging over de amnestie. Dit is de meest pregnante organisatie geweest. Twee rechters en een aantal vertegenwoordigers van de bevolking luisterden naar de verhalen, vooral van medewerkers van de veiligheidsdiensten. Naar hun monotoon voorgelezen voorgekookte verklaringen. Hoe kan een mens dit een ander mens aandoen? En dit was de vraag die we allemaal beantwoordden.

Ik, die mijn brood verdien met het toezien dat recht geschiedt, verbaasde me. Voor de Waarheidscommissie nam niemand een blad voor de mond. In rechtzalen komt de waarheid er nooit zo makkelijk uitrollen. Het maakte me bang. Ging dit wel goed? Hoe kon het dat er liederen werden gezongen? Er wordt niet gezongen in de rechtzaal. Dat Aartsbisschop Tutu huilde? Een rechter huilt niet. Maar er werd gezongen en gehuild en in deze omgeving kwam de waarheid naar boven. Het zette me aan het denken over de betekenis van 'waarheid'. Ik onderscheid vier niveaus van waarheid. Ten eerste de microscopische. Of het nu over wetenschap gaat, of een juridisch geschil: er is een aanklacht, er zijn documenten en een conclusie.

Dan bestaat er de logische waarheid, die opgesloten zit in beweringen. Ten derde: de empirische waarheid. Toen Gandhi in Johannesburg in de gevangenis zat - op de plek waar nu het Grondwettelijke Hof staat - en zag dat de zwarte gevangenen hun eten zonder kruiden en saus kregen, dacht hij: Als ik wil begrijpen wat de armste bevolkingsgroep doormaakt, moet ik de saus en de kruiden ook laten staan. Dit is de waarheid die je ervaart. En dan is er de waarheid van de dialoog. Als je wilt weten wat er gebeurt in de wereld, tellen de empirische waarheid, de ervaringswaarheid, en de waarheid van de dialoog het zwaarst. En dat is wat wij hebben geprobeerd te doen met de Waarheidscommissie.

De Waarheidscommissie heeft voor Nationale Vergeving gezorgd, want voor het eerst wonen we in hetzelfde land. Wanneer driekwart van de bevolking ergens woont met bittere ervaringen, en het andere kwart ontkent dat er ooit iets is gebeurd, wanneer men de misdaden vergoelijkt en het over 'een paar rotte appels' heeft, dan gaat het mis. Als de blanken weigeren onder ogen te zien hoe wreed en onmenselijk de Apartheid was, nemen zij dat mee naar de toekomst, en leven deze twee groepen weliswaar in hetzelfde land, maar zijn zij niet met elkaar verbonden.

De Waarheidscommissie heeft ervoor gezorgd dat we samen in één land wonen, en heeft daarmee de weg geplaveid voor wezenlijke verzoening, die alleen kan ontstaan als de welvaart gelijkwaardiger wordt verdeeld. Als de voormalige folteraars hun zegje doen en naar hun comfortabele leven terugkeren, en de slachtoffers terugkeren naar hun armoedige bestaan, kan er geen sprake zijn van wezenlijke verzoening. De Waarheidscommissie kan niet alle problemen oplossen, maar er is geen ontkenning meer in Zuid-Afrika. We hebben kennis getransformeerd tot erkenning.

Hoe verhoudt het werk van de Waarheidscommissie zich tot de processen in Neurenberg? Toen ik opgroeide, brak de Tweede Wereldoorlog uit. Voor Zuid-Afrika was de oorlog ver weg. De bommen vielen in Europa, daar lag het continent van het barbarisme. Niet Afrika, maar Europa was het oorlogscontinent. De mislukte staten lagen daar, niet bij ons. De les hiervan is dat je nooit racistische conclusies moet trekken over continenten. En aan het eind van de oorlog begonnen temidden van de verhalen over de veldslagen en overwinningen ook die andere verhalen tot ons door te dringen. Er kwamen ooggetuigenverslagen over de kampen naar buiten. Onze informatie over de oorlog hebben wij in Zuid-Afrika met name uit de Neurenberger processen opgedaan. Paradoxaal genoeg is de oorlog zelf in de herinnering weggezakt, maar de herinnering aan de shoah is helder. Dat is goed. Dat wat verborgen was, waar over gelogen werd en wat werd ontkend, kwam in de openbaarheid.

De rechtszaken in Neurenberg en de Waarheidscommissie worden vaak voorgesteld als elkaars tegendeel. Maar als je beide vergelijkt, denk ik dat alles afhangt van de context. Als het aan Winston Churchill had gelegen, waren de nazileiders eenvoudig tegen de muur gezet. Het waren barbaren die geen rechtszaak verdienden. Roosevelt en Stalin hebben dat uit zijn hoofd weten te praten. Gelukkig wel. Omdat de rechtbank in Neurenberg ons de research heeft geleverd, het onderzoek en de documenten.

Neurenberg heeft de toon gezet, internationale normen geformuleerd die we tegenwoordig zo doodgewoon vinden dat we er niet eens bij stilstaan. De mensenrechten bestonden daarvoor niet, de Verenigde Naties bestonden niet, de idee dat een land niet zomaar een ander land kan aanvallen bestond niet. Volkerenmoord werd voordien gezien als een binnenlandse kwestie. Als een overheid zijn onderdanen wilde uitmoorden, had de rest van de wereld daar niets mee te maken.

Dat is een misdaad tegen de menselijkheid, zei Neurenberg. Neurenberg plaatste juridische uitgangspunten op het wereldtoneel. Dat we daar niet bij stilstaan, is een teken van het succes. De Universele Declaratie van de Rechten van de Mens was iets revolutionairs. Dit is de manier waarop de negativiteit van de shoah is getransformeerd tot iets positiefs, een poging de negatieve energie van de dodenkampen te veranderen in positieve energie. Wij in Zuid-Afrika zijn Neurenberg veel verschuldigd. De Declaratie van de Rechten van de Mens werd de norm voor ons waarvoor we vochten, en waarmee we ons een vrij democratisch Zuid-Afrika konden voorstellen. Een tijdje terug was ik op een drukbezocht feest vol televisiemensen en journalisten. Ik stond wat om me heen te kijken toen ik een stem hoorde. "Albie, Albie!" "Het is Henri!" riep ik. Boven het lawaai van de muziek schreeuwden we elkaar vragen toe. "Ik ben naar de Waarheidscommissie geweest," vertelde hij. "En ik heb Bobby gezien, en Sue, en Faroeq." Hij kende mijn ANC-vrienden bij hun voornaam. "Henri, zei ik, "ik kan alleen op je gezicht afgaan dat je de waarheid vertelt." Ik stak mijn hand uit. Dolgelukkig vertrok hij weer. Later hoorde ik dat hij naar huis was gegaan en twee weken had gehuild. Dat heeft me diep geraakt. Ik voelde dat hij en ik iets voor elkaar gekregen hadden. Hij zal nooit mijn vriend zijn; ik zal hem nooit voor een borrel uitnodigen. Maar als ik in de bus zit en hij naast me komt zitten, zal ik hem vragen hoe het met hem gaat. Wij zijn twee mannen die elkaar nooit hadden ontmoet, geen hekel aan elkaar hadden, die door de geschiedenis tot elkaar waren gebracht. En nu had de geschiedenis ons wonderbaarlijk genoeg wederom samengebracht, en hebben we onze relatie vermenselijkt. Tegenwoordig wonen wij in hetzelfde land."